

ZİRİLER

Måleka
(Malaga)
surları

Hasan b. Ali, Merakeş'te Muvahhid hükümdarını Mehdiye'yi Normanlar'dan geri alması için teşvik ediyordu. 10 Muharrem 555 (21 Ocak 1160) tarihinde Mehdiye geri alınca şehre bir Muvahhid valisi yerleştirildi. Hasan b. Ali'nin de Zevile'de oturmasına izin verildi. Burada sekiz yıl kalan Hasan b. Ali'yi Muvahhid Hükümdarı Yûsuf b. Abdülmü'min Merakeş'e çağırdı. Ancak Hasan, Merakeş yolunda 563'te (1167) öldü. Kazzâz, Rakik el-Kayrevânî, Ebû İmrân el-Fâsî, Mekkî b. Ebû Tâlib, Mehdevî, İbn Reşîk el-Kayrevânî, İbn Şeref el-Kayrevânî, Mücâşîî, Ali b. Abdülğani el-Husrî ve Abdülazîz b. Şeddâd dönemin tanınmış edip, tarihçi, şair ve âlimleri arasındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bessâm eş-Şenterîni, *eş-Zağîre*, IV/2, s. 613-615; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 202; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (nşr. M. Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1987, VIII-IX, tür.yer.; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mugrib*, I, 247-314; İbn Ebû Zer', *el-Enisü'l-muğrib*, Rabat 1972, s. 107; İbnü'l-Hatib, *el-İhâta*, I, 431-432; a.mlf., *Târîhu'l-Mağribi'l-'Arabî fî'l-'aş-ri'l-vasîf: A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî - M. İbrâhîm el-Kettânî), Dârlübeyzâ 1980, s. 59-84; İbn Haldûn, *el-'İber*, Beyrut 1413/1992, VI, 183-193; H. R. Idris, *La Berbérie orientale sous les Zirides X^e-XII^e siècles*, Paris 1962, I-II; G. Marçais, "Zirîler", *İA*, XIII, 575-576; Amin Tibi, "Zirids", *El²* (İng.), XI, 513-515; Abdülkerim Özeydin, "Bulukkîn b. Zirî", *DİA*, VI, 414.



CUMHUR ERSİN ADIGÜZEL

Endülüs Zirîleri (1013-1090). Endülüs'te Gırnata'da (Granada) Zâvî b. Zirî b. Menâd es-Sanhâcî tarafından kurulmuştur. Hâcib Abdülmelik b. Mansûr'un, Endülüs'ün kuzeyindeki hristiyan krallıklara karşı yapılan uzun seferlere destek sağlamak için Kuzey Afrika'dan Endülüs'e davet ettiği Zâvî b. Zirî, kardeşi Mâksen'in iki oğlu Hubâse ve Habbûs ile birlikte 388'de (998) Endülüs'e geçti. Endülüs'te Âmirî-

ler dönemini sona erdiren iç isyanların ortaya çıkmasının ardından Zâvî b. Zirî'ye ve beraberindekilere Kuzey Afrika'ya dönmeleri söylendiyse de İlbîre (Elvira) halkının onun himayesini istemesi üzerine Zâvî Endülüs'te kaldı. Önde gelen bazı Berberîler'le birlikte 402'de (1012) harekete geçen Hubâse b. Mâksen şiddetli bir mücadele neticesinde Kurtuba'da (Cordoba) çok sayıda kişiyi öldürdü. Ancak Hubâse bu esnada ağır biçimde yaralandı, ardından esir düştü ve feci şekilde öldürüldü. Ertesi gün Habbûs ile Zâvî kumandasındaki Zirîler de Hubâse'nin intikamını ağır bir şekilde aldılar (İbn İzârî, III, 111-112). Endülüs Emevî Halifesi Süleyman b. Hakem 403'te (1013) Endülüs'ün bazı bölgelerini Berberî reisleri arasında taksim ederken İlbîre'yi Sanhâce'ye verdi (a.g.e., III, 113). Ardından Halife IV. Abdurrahman kendisine tâbi olması için Zâvî b. Zirî'ye mektuplar gönderdiyse de bir sonuç alamadı; orduyuyla Zâvî'nin üzerine yürümesi de netice vermedi. Zâvî b. Zirî 403 (1013) yılında yeğeni Habbûs'u İlbîre'de bırakarak Gırnata'ya geçti ve burayı kendisine merkez edindi. Gırnata'da el-Kasaba'yı (Alcazaba) inşa ettirip idare merkezi yaptı ve surlarını tahkim ettirdi. Zirîler'den önce küçük bir yerleşim yeri olan Gırnata onların döneminde mâmur bir şehir haline geldi (Himyerî, s. 45).

Zâvî b. Zirî 410'da (1020) İfrîkiye'ye dönmek üzere Endülüs'ten ayrılınca yeğeni Habbûs Gırnata'da idareyi eline aldı (411/1021). Habbûs'un, yahudilerin Endülüs'teki en eski yerleşim birimlerinden Gırnata'nın yahudi tebaasından Ebû İbrâhîm İsmâil (Samuel) b. Nağrâle'yi vezirliğe getirmesi ve emirliğinde işlerini ona havale etmesi halk arasında tepkiye yol açtı (Makkârî, IV, 322). Habbûs'un ölümünden sonra oğlu Bâdis'in hükümdarlığı devrinde (1038-1073) Zirîler en parlak dönemlerini yaşadı

ve Endülüs'ün önemli güçlerinden biri oldu. Bâdis b. Habbûs, kuzeni Yiddîr ile yaptığı taht mücadelesini kazandıktan sonra, babasının ölümünün ardından Gırnata'yı kuşatmak üzere harekete geçen Meriye (Almeria) Emîri Züheyr el-Âmirî ile girdiği mücadelede galip geldi. Bâdis'in Endülüs'te önemli Berberî liderlerinden biri haline gelmesi Berberî karşıtı siyaset takip eden Abbâdî Hükümdarı Mu'tazîd-Billâh'ı rahatsız etti. Mu'tazîd-Billâh, Berberîler'in elindeki Mûrûn (Morón), Erkûş (Arcos) ve Runde'yi (Ronda) bölgenin Abbâdî taraftarı Arap nüfusunun da yardımıyla topraklarına kattı (445/1053). Mu'tazîd'in ertesi yıl Cezîretülhadrâ'yı (Algéciras) kuşatması üzerine Bâdis de Måleka'yı (Malaga) almak için Abbâdî topraklarına doğru ilerledi ve şehri ele geçirdikten sonra el-Kasaba'nın inşasını tamamladı (Makkârî, I, 196).

Vezir İsmâil b. Nağrâle'nin 448'de (1056) ölümüyle oğlu Yûsuf (Joseph) vezirliğe getirildi. Yûsuf'un yahudileri kayırması Gırnata müslümanlarının tepkisine yol açtı. Ayrıca meşhur âlim İbn Hazm'a yazdığı bir reddiyede kullandığı bazı ifadeler yüzünden müslümanların tepkisini çekti. Endülüs kaynaklarında Yûsuf b. İsmâil, Bâdis b. Habbûs'un muhtemel veliahdı Bulukkîn'in zehirlenmesi ve kendi hükümdarlığında bağımsız bir yahudi emirliği için yer tahsis etmesi karşılığında Meriye Emîri İbn Sumâdîh Mu'tasım et-Tücîbî'ye Gırnata'yı teslim etme konusunda onunla anlaşma yapmakla suçlanmaktadır (İbn İzârî, III, 266). Bu süreçte yahudiler Gırnata'ya yakın bazı kaleleri İbn Sumâdîh'a teslim ettiler. Neticede Gırnata'da 459 (1066) yılında büyük bir isyan çıktı ve Yûsuf b. İsmâil ile birlikte çok sayıda yahudi öldürüldü. Bâdis b. Habbûs'un hükümdarlığının son zamanlarında çıkan iç karışıklıklar Zirî topraklarını ele geçirmek is-

Gırnata'da Zirîler dönemine ait hamam



teyken komşu emirlikler için bir fırsat teşkil etti. Hemen harekete geçen Mu'tazîd, Mâleka'yı geri almak istediysen de başarılı olamadı. Bu arada İbn Sumâdîh da Vâdî-âş'ı (Guadix) kuşatmıştı. Artan iç sorunlara rağmen Bâdis, Abbâdîler'i Mâleka'dan uzaklaştırdığı gibi İbn Sumâdîh'tan Vâdîâş'ı ve isyan eden oğlu Mâksen'den de Ceyyân'ı (Jaen) kurtardı.

Bâdis'in hükümdarlığının sonuna kadar Gırnata, Darro nehrinin batı kıyısına kadar kaleyle çevrili önemli bir şehirdi. Şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere şehre getirilen suyu taksim etmek için kanallar ve sarnıçlar yapıldı. Bunlardan bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Berberîler, Endülüs'te en geniş ve zengin topraklara Bâdis b. Habbûs döneminde sahip oldular. Zîrîler saraylarını eski el-Kasaba bölgesinde kurdular, bu bölge zamanımızda Albaizin'in bir parçasıdır. Zîrî kalesinin ve büyük duvarının iki kapısı da zamanımıza intikal etmiştir. Darro nehri üzerinde Gırnata Kadısı Ali b. Muhammed b. Tevbe tarafından 447'de (1055) yaptırılan (İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, IV, 82), halk arasında Kantaratü'l-kâdî olarak bilinen ve hemen güneyindeki camiye bitişik olan köprü bugün de Puente del cadî (kadî köprüsü) adıyla anılmaktadır. Bâdis'in mevlâsı olup Abdullah b. Bulukkîn tarafından vezirliğe getirilen Müemmel de Gırnata'da çok sayıda eser inşa ettirmiştir. Bâbü'l-Fehhârîn'deki halk hamamı ve Şenîl (Genil) nehri kıyısında yapılan, Müemmel'in ölümünden üç asır sonra İbnü'l-Hatîb'in dönemine ulaşan kavak mesireliği bunlardandır.

Bâdis b. Habbûs hayatta iken torunu Temîm b. Bulukkîn'e Mâleka'nın idaresini vermişti. Onun ölümünün ardından Zîrî hükümdarı olan torunu Abdullah b. Bulukkîn döneminde (1073-1090) Zîrî toprakları iki kardeş arasında paylaşılmış durum-

daydı. Abdullah'ın gençliğinden yararlanmak isteyen komşu emirlikler dikkatlerini Zîrî topraklarına yönelttiler. Bu durumu farkederek Abdullah b. Bulukkîn, İbn Abbâd el-Mu'temid-Alellah'ın saldırısından kendini korumak için Kastilya Kralı VI. Alfonso ile ittifak kurdu ve karşılığında ona yıllık 10.000 dinar ödemek üzere anlaştı. Bu esnada Mu'temid ile, yakın bir zamanda Kurtuba'yı topraklarına katan Zünnûnî Emîri Me'mûn b. Zünnûn arasındaki gerginlik Abdullah'ı bir süre rahatlattı. Birkaç yıl sonra Mu'temid, Mürsiye'de (Murcia) bağımsız bir idare kurmaya çalışan veziri İbn Ammâr ile uğraşmak zorunda kaldı (471/1079). Bu arada Abdullah durumunu iyileştirme imkânı buldu ve topraklarına saldıran Mâleka'daki kardeşi Temîm ve Meriye Emîri İbn Sumâdîh'a karşı başarılı seferler düzenledi. Abdullah b. Bulukkîn, 478'de (1085) Tuleytula'yı (Toledo) ele geçiren ve Endülüs'te müslümanlar için gittikçe ciddi bir tehlike haline gelen Kastilya Kralı VI. Alfonso'yu durdurmak amacıyla Murâbîtlar'dan yardım isteyen Abbâdî Emîri Mu'temid-Alellah ile birlikte hareket etti; Zellâka Savaşı'na (479/1086) ve Aledo Kalesi'nin kuşatılmasına katıldı. Aledo kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından (481/1088) kalelerini güçlendirmeye başladı.

Yûsuf b. Tâşfin'in Endülüs'e üçüncü gelişinden sonra (483/1090) Abdullah b. Bulukkîn'in elindeki kaleler Murâbîtlar'ın hâkimiyetine girmeye başladı. Gırnata halkı bazı vergilerden muaf tutulmak için kapılarını Murâbîtlar'a açtı. Öte yandan Abdullah'ın hizmetindeki Sanhâce birlikleri de Murâbîtlar'ın tarafını tutuyordu. 10 Receb 483'te (8 Eylül 1090) Murâbîtlar'a teslim olmak zorunda kalan Abdullah, Mağrib'in güneyindeki Ağmât'a sürgün edildi. Mâleka'daki kardeşi Temîm de kısa bir



Gırnata'da
Zîrîler
dönemine ait
minare

süre sonra önce Sûs'a sürüldü, ardından Merakeş'te ikametine izin verildi ve 488'de (1095) burada öldü. Abdullah b. Bulukkîn, Ağmât'ta iken yazdığı *et-Tibyân 'ani'l-hâdişeti'l-kâ'ine bi'd-devleti Benî Zîrî fi Gırnâta* adlı hâtıratında, Kadî İbnü'l-Küley'nin ve birtakım küskün memurların, kendisini Murâbîtlar'a karşı Kastilya kralı ile ittifak yapmakla itham ederek Murâbîtlar nezdinde karaladığını söyler. Zîrîler'in Endülüs'e gelişinden Endülüs'ün Murâbît hâkimiyetine girmesine kadar olan süreci kapsayan bu eser özellikle V. (XI.) yüzyılda Endülüs'teki ayrışma ve iki düşman grubun ortaya çıkışı (Endülüs-lüler ve Berberîler), bazı toprakların Berberî kabile reisleri arasında taksim edilmesi, Habbûs b. Mâksen ve oğlu Bâdis'i Endülüs'lüler veya Berberîler yerine yahu di vezir seçmeye iten etkenler gibi konularda önemli bilgiler içermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Bulukkîn, *et-Tibyân* (nşr. Emîn Tevfik et-Tîbî), Rabat 1995; İbn Bessâm eş-Şenterî-nî, *eş-Zahîre*, I/2, s. 766-769; IV/2, s. 613-615; İbnü'l-Kerdebûs, *Târîhu'l-Endelûs* (nşr. Ahmed Muhtâr Abbâdî), Madrid 1971, s. 67, 104-105; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, tür.yer.; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 431-443; III, 331-333, 379-381; IV, 82; a.mlf., *Târîhu lsbâniyyeti'l-İslâmiyye: A'mâlû'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 227-241; İbn Haldûn, *el-İber*, Beyrut 1413/1992, VI, 210-214; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, V, 124-125; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ*, s. 45; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I, 196; IV, 322; A. Domínguez Ortiz, *Historia de Andalucía II: La Andalucía dividida (1031-1350)*, Barcelona 1980, s. 22-31; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelûs: Düvelü't-tavâ'if*, Kahire 1408/1988, s. 120-146; M. J. Viguera Molis, *Los Reinos de taifas. Al-Andalus en el siglo XI*, Madrid 1994, VIII/1, s. 39-51; M. I. Calero Secall – V. Martínez Enamorado, *Málaga, ciudad de al-Andalus*, Málaga 1995, s. 316-319; Bilal Sarr, *La Granada Zirí: 1013-1090*, Granada 2011; E. Lévi-Provençal, "Zîrîler", *İA*, XIII, 576-577; Amin Tibi, "Zîrîds", *EP* (İng.), XI, 515-516.



CUMHUR ERSİN ADIGÜZEL



Gırnata
surlarının
İlbire Kapısı